

elszántással küzdött a bányamunkások szociális helyzetének javításáért. Hangoztatta az országgyűlésben, hogy „jó munkáskézre csak akkor számíthat az ország, ha a munkást nem tesszük ki annak, hogy öreg napjaira családjával együtt a koldusbothoz szegődjön”. Jórészt Zsigmondy áldozatos küzdelme révén valósult meg 1883-ban a bányászok nyugdíjának megnyugtató rendezése.

Hazájától is elnyerte az elismerést. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tag-sága után a Magyarhoni Földtani Társulat elnökévé választották, s megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét is.

Budapesten hunyt el 1888. december 21-én. Bronz mellszobra a Városligetben, a Széchenyi-fürdővel szemben áll. A Visegrádhoz tartozó Lepencén emlékműzeumot rendeztek be a tiszteletére.

Kálmán Gyula

Irodalom: *Csiky Gábor dr.*: Százéves a városligeti Zsigmondy hévízkút. Magyar Nemzet, 1978. szeptember 17. 14. old. – Magyar Életrajzi Lexikon II. (második kiadás!) Akadémiai Kiadó Bp. 1982. 1094. old. – *Pap János*: A „vízfakasztó” Zsigmondy. Népszabadság, 1988. december 17. 11. old. – *Csathl Béla*: Zsigmondy Vilmos. In. Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Bp. 1992. 593. old.

„Egész életét a közügynek szentelte”

József nádorra emlékezve

1846. november 12-én Habsburg József főherceg, Magyarország nádora belépett hivatalviselésének 50. évébe. Az ország a nevezetes évfordulóról nagy ünnepekkel készült megemlékezni, de a sors másképp akarta. A nádor az egyre súlyosbodó betegségei miatt 1847. január 13-án meghalt.

Az elhunyt népszerűségét jól mutatja, hogy néhány nappal később, január 21-én a pesti polgárok szoborállítás céljából megalakították a József Emlékegyesületet. Jellemzően a terv megvalósítását nem a más esetekben szokásos pénzhiány akadályozta, hanem az ellentervek.

Temes vármegye nemessége a pesti szobor helyett inkább országos emlékművet kívánt és ezt szelvében-hosszában propagálta is. Sáros vármegye viszont inkább egy közintézmény, kórház vagy pantheon létesítését szorgalmazta, amelyet azután József nádorról lehetne elnevezni. Végül azonban mégis a pesti álláspont győzött, lévén a nádor legfontosabb tevékenysége mégiscsak ide kötődött. Ahogy egy kortárs megjegyezte: tetemesebb összeg gyűlt egybe a szoborra, mint Mátyás király (szintén tervezett) emlékművére. Az 1847-48. évi országgyűlés törvényben örököltette meg József nádor emlékét, amely szerint: *„József nádor azon ernyedetlen buzgalmáért, mellyel fél századokon keresztül, nem ritkán nehéz körülmények között a hazának ügyeit vezérelte, a nemzet háláját teljes mértékben kiérdemelte. A történetkönyv azon gyászlapjaira, melyre múlandó életének utolsó órája jegyezve van az ország Rendei ezennel reá*

írják nevének a nemzet kebelében el nem múlható emlékezetét.” Az egyesület közben kiválasztotta a leendő szobor felállításának helyét (József piac). (A helyszín körüli viták elkerülése érdekében Budát kizárták a döntésből.) Kijelölték a szobrászt is, aki a nádort ábrázoló lovasszobor modelljével időben el is készült. Az 1848 nyarán kitört forradalmi háború azonban mégis levette a napirendről a kérdést. A szoborállító egyesület a zűrzavarban úgy oszlott szét, hogy még a szobrászt sem kártalanította munkájáért. A szoboralap pénzét, noha erről szintén született döntés az utolsó összejevetelen, ugyancsak elfelejtették a forradalom támogatására fordítani. Ez a véletlen körülmény azonban a későbbiekben mégis hasznosnak bizonyult.

Vajon minek köszönhette szokatlan népszerűségét Habsburg József Antal főherceg a rebellis hírből álló magyarországi alattvalói között? A nádori tisztségének aligha. A nádor ugyanis a magyar közjogi felfogás szerint a rendek első számú tisztviselője, azaz adott esetben a rendi jogok védelmezője és a rendi ellenállás vezetője is. Az abszolutizmusra törekvő habsburg adminisztráció tehát érthető módon igyekezett a nádort egyszerű végrehajtóvá degradálni, sőt a XVIII. század során gyakran be sem töltötte ezt a tiszteket. A magyar rendek szívós ellenállása azonban megbuktatta II. József abszolutista kormányzatát, így az utód, II. Lipót taktikai engedményekre kényszerült, többek között a nádorkérdésben is. Kompromisszumként fiát, Sándor Lipótot jelölte nádornak. A rendek II. Lipót megerősödése miatt beletörődtek a kétes értékű, de szükségszerű megoldásba. Így lett Magyarországnak a Habsburg-házból való nádora. A fiatal Sándor Lipót törekedett ugyan rá, hogy Magyarország érdekeit is figyelembe vegye, ám nevét mégis a jakobinus összeesküvés kíméletlen letörésével örököltette meg a magyar történelemben. A vesztét a pirotechnikai vonzalma okozta. Mária Ludovika királyné nevenapjára Laxenburgban rendezendő tűzijátékot ugyanis a nádor saját kezűleg készítette elő, amikor egy robbanás olyan súlyos égési sebet ejtett rajta, hogy 1795. július 12-én 23 éves korában meghalt. Így került váratlanul a habsburg politika előterébe Sándor Lipót öccse, József főherceg. Ferenc császár 1795-ben őt nevezte ki előbb Magyarország helytartójának, majd 1796-ban, pontosan kétszáz évvel ezelőtt őt választotta meg az országgyűléssel Magyarország nádorának. A rendek a bevált recept alkalmazását egyhangú helyesléssel szavazták meg, annál is inkább, mivel a francia forradalom fenyegetése szoros szövetségbe kényszerítette az uralkodót és a rendeket. A 20 éves nádor a Habsburgok között kifejezetten tehetségesnek számított, különösen a középszerű császári bátyjához, Ferenchez, vagy a trónutódához, az együgyű Ferdinándhoz képest. Már gyermekként jól beszélt németül, latinul, olaszul és franciául, de később valamennyire magyarul is megtanult. A kiváló tanítói között külön említést érdemel a költő és nyelvész Verseygy Ferenc.

József, még helytartóként 1795. szeptember 19-én nagy ünnepségek keretében vonult be új székhelyére Budára. A nádorságnak első lépéseit teljes mértékben az udvar elvárásaihoz igazította. Ugyanakkor viszont igyekezett minél többet megtudni az irányítása alá rendelt országról, a népének szokásairól, alkotmányáról és történetéről. A felfogása szerint egy magyar hercegnek Magyarországot úgy kell ismernie, mint saját zsebeit. A rendek várakozással tekintettek új nádorukra. Azt ugyan nem sikerült elérniük, hogy a király legalább néhanapján a budai palotájába költözzön, de így legalább egy királyi herceg mégis jutott nekik. Eleinte persze nem József személye volt a fontos, hanem a nádori udvartartás, a reprezentáció, a lehetőség a hatalom fénykörébe kerülésre. József ráadásul még komolyan is vette a feladatát. Célul tűzte ki Magyarország közállapotainak javítását, és nemcsak a börtönviszonyok vagy a közlekedés fejlesztésével, de a magyar nyelv helyzetének megszilárdításával és a „nemtelenség” jogainak bővítésével is. A legfontosabb feladatnak azonban a poros és szegényes székhelyének kiépítését tekintette. József nádor persze nem Magyarország reprezentatív fővárosát kívánta létrehozni, mint nem sokkal később Széchenyi István, hanem csak egy méltó

tartományi rezidenciát. A két törekvés azonban eszközeit tekintve hamarosan összehalkozott. Az első éveket még a francia háborúk töltötték ki. József nádor, egyben a nemesi felkelés országos főkapitánya 1797-ben, 1800-ban, és 1809-ben is hadba szállt a rendek élén. Tényleges harcra azonban csak utolsó alkalommal került sor, de katonai dicsőséget a felkelők győri kudarca miatt ez sem hozott. A háborúnak azonban volt eredménye is. József nádor az 1807. évi országgyűlésen vette pártfogásba egy magyar tiszti iskola (a Ludovika királynéről elnevezett Ludoviceum) létrehozásának tervét. Az udvar nem lelkesedett, de a nádor végül mégis keresztülvitte a dolgot. 1829-ben megvásárolta az Orczy kert egy részét, ahol 1835-re Pollack Mihály tervei szerint felépült a katonai főiskola. Használatba venni azonban csak a forradalom után sikerült.

Emlékezetes eset volt, amikor a háború végén, 1815-ben a nádor egyszerre három uralkodót (Ferenc császárt, I. Sándor orosz cárt és III. Frigyes Vilmos porosz királyt) látott vendégül Pest-Budán. A főherceg ekkor már büszkén mutathatta meg vendégeinek a parkosított Palatinus-szigetet (utóbb Margitszigetet) az új nyaralójával és az erre az alkalomra befejezett gellérthegyi csillagvizsgálót.

A nádor népszerűségéhez jelentősen hozzájárult az egymást követő három felesége is, akik jótékonyágukról voltak nevezetesek. Különös módon, noha a Habsburgok szigorúan katolikusok voltak, Józsefnek egyik felesége sem volt az. Alexandra Pavlovna, I. Pál orosz cár leánya ortodox vallású, Hermina hercegnő református, Mária Dorottya hercegnő pedig evangélikus volt. Minden nádori esküvő után más-más felekezetet örvendeztetett a magas pártfogásnak. Amikor a 18 éves orosz nagyhercegnő 1799-ben Budára érkezett József számára sürgetővé vált Pest-Buda kulturális hiányosságainak ellensúlyozása. Az új nádorné tiszteletére rendezett számos ünnepség közepette 1800-ban látogatott Budára Joseph Haydn, hogy névnapi meglepetésként a Teremtés című oratóriumát vezényelje a palotában. Ekkortájt adott koncertet a várszínház épületében Beethoven is. Alexandra Pavlovna ráadásul megkedvelte a magyar zenét és a táncot, ami különösen kedvessé tette a magyarok között. Már-már úgy ünnepelték, mint a magyar királynét, ám a fiatalasszony tüdőbajtól legyengült szervezete nem heverhette ki a gyermekszülés megpróbáltatásait, és 1801-ben meghalt. József nádort nagyon megviselte a tragédia, de céljaitól nem tántorította el, sőt meglehet, hogy a bánat elől is a közéleti aktivitásba menekült. Az 1802. évi országgyűlésen igen határozott hangot ütött meg: *„A császár az én fítesvérem, de ha jogaitok legkisebbjét megsértené, elfeledném a vérség kötelekeit, hogy emlékeztessem magamat arra, hogy én a ti nádorotok vagyok.”* Az udvar merevségén azonban minden jószándék zátonyra futott. Eredmény alig született. Nagyobb sikert csak a tudománypártolással lehetett elérni. József nádor volt az, aki Széchényi Ferenc által a nemzetnek adományozott gyűjteményekből létrehozta a Magyar Nemzeti Múzeumot és felépíttette a múzeum ma is álló épületét. A nádor volt az, aki megtörte a hagyományt, amely szerint a magyar földből előkerült értékeket Bécsbe kell küldeni. A régiségek iránti vonzalma utóbb jelentős adományokban is megnyilvánult, és ő volt az aki megszerezte a múzeumnak Jankovich Miklós hihetetlen értékű műgyűjteményét is. 1825-ben az Akadémia alapítói, gróf Széchényi István, gróf Károlyi György, gróf Andrássy György, báró Vay Ábrahám sem hiába bíztak József nádor támogatásában. Jórészt ugyancsak József nádornak köszönhető később a Bugát Pál által indítványozott Magyar Természettudományi Társulat és a Kisfaludy Társaság működése, illetve működésének engedélyeztetése is.

A napóleoni háborúk lezárulásával ismét erősödni kezdett a habsburg abszolutizmus. 1811 óta a király nem hívta össze az országgyűlést és támadás indult a megyei önkormányzatok ellen is. A rendeleti kormányzás, a hatósági erőszak, a fokozódó cenzúra előrevetítette az újabb rendi konfliktusok lehetőségét. József nádor, aki mind az udvari, mind a magyar alkotmányos állásponttal tisztában volt, most a közvetítést

vállalta fel. Nem lett ugyan a magyar rendi törekvések feltétlen híve, de azt világosan látta, hogy a birodalom fennmaradásának csak a bécsi és a magyar érdekek összhangba hozása lehet az alapja. Rávette bátyját az országgyűlés összehívására. Az 1825. évi diéta pedig a magyar reformkor nyitányaként vonult be a történelembe. Amíg a politikai reformok csak igen vontatottan és felemás módon juthattak a megvalósulás közelébe, addig a polgárosodás intézményei gomba módra szaporodtak el a kedvezőbb légkörben. Az eredmény közismert. A polgárosodó nemesség 1848-ban kiharcolta és bevezette a polgári szabadságjogokat, illetve a polgári jogegyenlőséget. A folyamatból, anélkül persze, hogy az eredményt tudta volna József nádor is aktívan kivette a részét. A nádor közbenjárása és jótállása nélkül, az udvar gyanakvása miatt nagyon sok kezdeményezés csak nagy nehézségek árán, vagy egyáltalán nem valósulhatott volna meg. A gazdaság fejlesztését szolgálták az olyan vállalkozások, mint a vasútépítések elindítása, vagy az Al-Duna szabályozása. Az ipar és a kereskedelem élénkítéséhez nélkülözhetetlennek bizonyult a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, a Gazdasági Egyesületnek vagy az 1846-ban létrehozott felsőbb műszaki tanintézetnek a József Ipartanodának a létesítése. Ugyancsak József nádor vállalta fel a Pesti Vakok Intézetének, vagy Pest megye örökös főispánjaként a Pesti Magyar Színháznak a védnökségét is. Közben a főhercegnek Bécsben magyarbarát rebellis híre kerekedett. Nem kedvelték a magyarországi ókonzervatívok sem, mivel a nádor az országgyűléseken liberálisabb irányba igyekezett befolyásolni őket, sőt 1840-ben közbenjárt a koholt perben elítélt Wesselényi Miklós, majd Kossuth Lajos és társai ügyében is. A politikai amnesztia főleg neki köszönhető. 1843-ban pedig sikerült megakadályoznia az Iparvédegyelet feloszlását.

Az eredmények mellett súlyos traumát jelentett az 1838-as nagy pesti árvíz, amely szinte semmivé tette a városfejlesztési terveket. (A nádor már 1804-ben kidolgozta az erre vonatkozó koncepcióját.) Írják, hogy órákig állt összetörve a palotájának ablakában, nézve a vigasztalanul előtört, rombadőlt várost. Nem először kellett szembenéznie elemi csapásokkal. 1810-ben, amikor a hegy lábánál porig égett a tabáni városrész, a nádor is résztvett az oltás szervezésében, sőt maga is megsebesült. 1838-ban a feladatok oroszlánrésze már a fiára, István főhercegre hárult, de a nádor sem maradt tétlen. Kétfélmillió forint kölcsönt szerzett a károsultak segélyezésére. Terveket dolgozott ki az újraképzésre, új tereket és utcákat jelölt ki, és közben a tragédiából igyekezett előnyt kovácsolni, amikor megtiltotta a vályogházak építését. Egy évtized sem telt el és Pest szebb lett mint valaha. József nádor, aki utolsó éveit gyakori betegeskedése miatt már visszavonultan töltötte, a halálos ágyáról is a palota ablakához vitette magát, hogy még utoljára láthassa a művét. Azt már nem kellett látnia, hogy 1849-ben Hentzi osztrák várparancsnok megtorlasként hogyan löveti rommá a város házeit.

A nádori hivatalt József fia, István örökölte. Ő 1848-ban részt vállalt a forradalom legalizálásában, de visszarettent, amikor a fegyveres harc elkerülhetlenné vált. Pedig akár a független Magyarország királya is lehetett volna. A kiegyezés évében halt meg tüdőbajban.

József emlékművének ügyét 1857-ben a Helytartótanács elevenítette fel. Maga Ferenc József döntött az új szobrász, Johann Halbig személyéről és ő vetette el a lovasszobor gondolatát is. Az elkészült szobortervet Barabás Miklós javította ki, hogy élethűbb legyen. Elkészült a talapzat is, de a szoboravatást mégis elhalasztották. Az önkényuralmi rendszer rettegett egy tüntetés lehetőségétől. A városház udvarán becsomagolva veszteglő emlékről elterjedt a pletyka, hogy az udvar nem meri felállítani, mert az a nádort német ruhában ábrázolja. Ez persze nem volt igaz. A szoboralak a magyar Szent István Rend ornátusát viseli. Végül a kiegyezés után 1869. április 25-én érkezett el az avatás napja. Ekkor kerültek a talapzatra a magyar feliratok is: „*Pest városát újjáalakította*”, „*Egész életét a közügyeknek szentelte*”. Az uralkodó pár jelen-

létében zajló ünnepeket némileg megzavarta, hogy a szobrot takaró leplet sehogysem sikerült lerántani és végül létrát kellett hozatni. „Látszik, hogy ez az első szoboravatás Pesten” – kárörvendett a közönség. Ferenc József viszont, mintha mi sem történt volna elégedetten nyugtázhatta a dinasztia és a magyar nemzet immár szoborban is megörökített kibékülését.

Baják László

A szilágysomlyói első világháborús emlékmű

Az Erdélyben található műemlékek egyre több támadásnak vannak kitéve. A hatóságok sok esetben igyekeztek megváltoztatni egy-egy emlékmű jellegét. Gondolván, hogy az események így kitörlődnek az emlékezetből. Ez történt a szilágysomlyói első világháborús emlékoszloppal is, mely a Báthory várkastély kertjében volt/van felállítva. Az emlékmű, előbb ki volt téve az enyészetnek, majd amikor már csak egyetlen márványtábla maradt a négyből, mely megőrizte az első világháborúban elesett hősök neveit, azt „gondos kezek” eltüntették.

Az emlékoszlopra ezt követően román nyelvű szöveg került. Az emlékezet még azt is megőrizte, hogy az emlékoszlopon egy turulmadár volt. Mindez az átalakításos rombolás azért is érthetetlen, mivel az emlékoszlopon nem csak magyar, hanem román, zsidó hősi halottak neve is szerepelt. A véletlen megőrzött egy, a hetvenes évek elején készített fényképet az emlékoszlopról és az egyetlen, még viszonylag épen maradt márványtábláról. A törött táblán a következő szöveg és nevek olvashatók:

A HAZÁÉRT HŐSI HALÁLT
HALTAK
1914 – 1918

Árgyelán Flórián	Dombi György
Árgyelán Mihály	Domokos Ferenc
Árgyelán Miklós	Dratsay Guidó
Árgyelán János?	Dudás János
Balogh? András	Farkas Ferenc
Barta Miklós	...aut Gyula
Bartha András	Giczi László
Bárány ...	Gerhald György
Benkő? Károly	Göcz József
Brindás? Sándor	Halász István
Brindusán elek	Hegedűs László
...szky Ferenc	Helmeczy? Sándor
Ifj. Dác? József	Horváth? Adndrás
Deák Sándor	Iasó? Mihály?
Demeter Ferenc	Katona István